

HANA HAVELKOVÁ, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ (edd.), *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*,

Praha 2015, SLON, 512 s., ISBN 978-80-7419-096-4

Novou knihou¹ o genderovém uspořádání české společnosti za socialismu stačí zalistovat, aby bylo jasno, že se ze záplavy editovaných svazků svou kvalitou a pečlivým zpracováním vymyká. Vydání předcházela několikaletá spolupráce autorského týmu, jenž se scházel, konfrontoval jednotlivé výzkumy, piloval společný přístup a vybíral, co se v knize bude smět objevit. Editorkám Haně Havelkové a Liboře Oates-Indruchové se tak podařilo sestavit soubor, který časově pokrývá celé období komunistické diktatury u nás a tematicky se pne od právního rámce ženské emancipace a dalších institucionálních předpokladů genderového uspořádání až po propagandistické obrazy mužských a ženských těl, tedy symbolické nakládání s konstruováním genderu režimními institucemi, médií i jednotlivci. V úvodním textu navíc poctivě vysvětlují, v jakém přesném významu jsou v ní užívány hlavní pojmy a jakým způsobem jsou aplikovány kategorie genderové analýzy.

Výsledek tedy skutečně drží pohromadě, což je v dnešním akademickém publikačním provozu vzácnost. Avšak právě tato tematická sevřenost a přesné pojmově-analytické vymezení zároveň zrcadlí a místy až spoluvytváří některé limity zkoumání genderových témat u nás i problematické aspekty výzkumu a vzdělávání v gender studies obecně.

Editorky nezakrývají, že cílem knihy je vyvrátit dva významné stereotypy: tezi o tom, že ženy byly za socialismu vystaveny tzv. nucené emancipaci, a dále pak pohled na porevoluční feminismus i genderový přístup jako čistě západní import. Kniha připouští, že ženská politika byla po roce 1948 řízena státem a například ono rozsáhlé vpuštění žen do sféry placené práce bylo pragmaticky motivováno nedostatkem pracovních sil. Zároveň ale zdůrazňuje bohatou tradici místního

1 Překlad kratší verze textů s mírně odlišným úvodem vyšel už dříve anglicky: HANA HAVELKOVÁ, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ, *The Politics of Gender Culture under State Socialism: An Expropriated Voice*, London–New York 2014.

ženského hnutí a na příkladu sexuologie, sociologie či Státní populační komise demonstruje, že stát často delegoval ženskou politiku na expertní sféru, jež byla v určité míře autonomní a hledala na vládní zadání ženám prospěšné odpovědi. Spíše než o nucenou emancipaci shora se tedy jednalo o státní *vyvlastnění*, odnětí agendy ženskému hnutí, přičemž ve společnosti i odborných prostředích lze najít řadu příkladů alternativních *latentně feministických* úvah a postojů.

Kniha ony dva mýty zcela přesvědčivě vyvrací, její příklady jsou relevantní a pregnančně formulované. Tímto svým zarámováním však do jisté míry odvádí čtenáře stranou od hlavního cíle dovědět se, jak fungoval genderový řád za socialismu. Mnohem spíše jsme svědkem pokračování dialogu vzdělaných českých feministek se západními výzkumníci, které na počátku 90. let vytvořily homogenní obrazy žen ve východní Evropě jakožto „superžen s dvojím břemenem“, jež čelí transformační konzervativní vlně.² Přitom na současný výzkum genderu za socialismu čeká mnohem zajímavější úkol: pokusit se vysvětlit, jak se texty a normy vzniklé v socialistické éře vztahovaly ke skutečnosti, zjistit, co je politicky ovlivňovalo a co z nich se odrazilo v žité realitě.

Barbara Havelková se o to pokouší ve svém článku o vývoji socialistické právní úpravy dvou oblastí „konstituujících ženskou otázku“ (s. 45), totiž rodiny a placené práce. Lze říci, že konečně máme k dispozici text, jenž přehledně a erudovaně vysvětluje, že přijetím zákona o právu rodinném, jenž v roce 1949 zrušil institut hlavy rodiny a řadu mechanismů mužské kontroly nad rodinou i manželkami, Československo o více než dvacet let předběhlo některé vyspělé západoevropské státy. Jednalo se o revoluční projekt oslabování rodiny stejně jako o krádež předúnorových návrhů českých ženských aktivistek v čele s Miladou Horákovou. Autorka dále ukazuje, jak začal být v 60. letech projekt emancipace zpochybňován, neboť ekonomové i psychologové snesli data, která problematizovala efektivitu zapojení žen do pracovního procesu a upozorňovala na psychologické důsledky kolektivní péče o děti. Normalizace pak podle Havelkové nabídla české společnosti rodinu „jako místo svobody“ za cenu tradiční a konzervativní regulace genderu: ženy byly primárně nahlíženy jako manželky a matky, manželství jako jediná realizace partnerského vztahu.

Zatímco politické dějiny popisují největší míru útlaku v 50. letech, krátké uvolnění konce 60. let a po něm následující měkčí verzi socialistické diktatury

2 Například CHRIS CORRIE (ed.), *Superwoman and the Double Burden: Women's Experience of Change in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*, London 1992; NANETTE FUNK, MAGDA MUELLER (edd.), *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, London-New York 1993.

po zbylé dvě dekády, genderové vědkyně a vědci s oblibou poukazují na převrácenou periodizaci: 50. léta jsou pokroková, 60. léta přináší první tradicionalistický útok na dosaženou rovnost a pozdní socialismus je superkonzervativní. Je to zajímavá figura, ale žádá si doplnění o hlubší interpretaci vztahu pokrokovosti a svobody, vnější retoriky a skutečných mocenských poměrů. Pak totiž vyvstane složitější obraz. To se podařilo například Denise Nečasové ve vynikajícím textu o osudech ženských organizací v socialistické éře. Komunistická strana k nim měla rozporuplný vztah, prezentovala je jako důležité partnery a přitom trpěla protizenskými předsudky. Neměla jasno v tom, co od ženských organizací chce, a proto se jejich postavení v čase výrazně proměňovalo. Podobně mnohotvárný je obraz symbolické práce s genderem v československých spartakiádách v kapitole Petra Roubala. Mužská, ženská i dětská těla defilují v obrazech soukolí stroje (50. léta) a národního organismu (70. a 80. léta), vždy však ve vztahu k sokolské tradici a minulosti.³

Překvapivý materiál a závěry přinesla také Hana Havelková ve své analýze činnosti Státní populační komise. Zdánlivě nezajímavou vládní agenturu vykreslila jako nástroj moci i koordinátora výzkumu v genderově relevantních otázkách. Zejména v 60. letech se Státní populační komise stala expertním prostředím, které substituovalo feministický aktivismus a reprezentaci zájmů. Havelková přitom reflektuje složitost výkladu některých navržených reforem: bylo například prodlužování mateřské dovolené na základě teorie deprivace dětí brzy umístovaných do jeslí pokrokové, nebo konzervativní? Připouští, že expertní prostředí generovalo technokratická řešení, ale zároveň si dokázalo udržet emancipační agendu i v 70. letech.

Autorka správně odhaluje „expertní krytí“ jako předpoklad vytvoření do jisté míry autonomního prostředí a postojů. Zároveň se ale dokáže nezeptat, jak spolupráce špiček různých oborů v komisi technicky fungovala nebo co je k různě aktivní účasti na práci komise motivovalo. Jinými slovy, jakou taktiku představovala autonomie komise pro její členy a jakou pro ministry vlády či vedení komunistické strany. Co všechno předcházelo vydání jednotlivých závěrečných zpráv, z nichž text převážně vychází? A nedovedly by nás podobné otázky k mírně odlišným závěrům?

Omezená platnost závěrů je ještě výraznější u několika kapitol knihy, které se věnují čistě diskurzivní analýze. Je samozřejmě zcela relevantní ukázat na da-

3 Roubalovu kapitolu zmiňují pouze proto, že podrobnější verze vyšla v monografii PETR ROUBAL, *Československé spartakiády*, Praha 2016, s. 121–218.

ném textovém či vizuálním materiálu symbolické významy vázané na genderové kategorie. Lze ale bez dalšího z těchto symbolických významů odvodit, o co se jejich prostřednictvím snažil „režim“? Takto jednoduché to v socialistickém vládnutí rozhodně nebylo. Na obranu vlastních analýz je ale třeba uvést, že jsou systematické, odargumentované a vyjadřované velmi přesným jazykem. I když občas i sympatizujícího čtenáře či čtenářku napadne, zda například jazyk věty – „Jestliže se sóma stává prostředkem k vyjednávání a zachycení napětí obsaženého v momentech (dis)kontinuity i pro (re)formulaci subjektivity, jsou opět tyto formy ztělesněné či vtělené subjektivitivy sic! definované genderem.“ (s. 458) – je ještě přenosný mimo oborovou komunitu.

Genderový přístup měl původně přitáhnout pozornost k jevům kolem nás, které lidé považovali za přirozené a automatické. Měli jsme si uvědomit jejich sociální konstruovanost, mocenské aspekty a učit se o nich komunikovat, nově je vyjednávat. Je škoda, že institucionalizací vědeckého a studijního oboru dochází také k určitému opevňování jazyka a metod, k omezení komunikace s jinými obory i vzdělání v nich. Není to ale jen vina gender studies. Například polemiky směřující mimo český prostor sice na jedné straně představují chronický nedostatek českého genderového výzkumu, stejně tak jsou ale na vině mainstreamy sousedních, déle etablovaných oborů, které s gender studies prostě žádnou diskusi nevedou. Pokud bychom to mohli zcela genderově stereotypně vyhrotit, dalo by se říci, že čeští historici nechtou české feministky a ty zase nechtou české historiky. Proč by jinak i velmi vzdělaní a systematictí autoři a autorky řady příspěvků v tomto sborníku shodně využívali k nastínění historického rámce socialistického vládnutí pár citátů z jediné knihy, a to *Konce experimentu* Michala Pullmanna? Je dobře, že tato izolovanost pro velkou část knihy neplatí, ale místy je z ní cítit. A tam se také genderové analýzy vzdalují otázce, jakou souvislost to vlastně má s realitou fungování socialistického Československa.

Adéla Gjurichová